

CALENDARIS FESTIUS

LES DATES ASSENYALADES I ELS CICLES TEMPORALS

Honorio M. Velasco

Els dos modes bàsics d'elaboració de calendaris, el de dies assenyalats i el de cicles estacionals o mensuals, els mostren com una sèrie de codificacions que revelen una concepció qualitativa del temps, i ambdós són formes institucionalitzades. No menys rellevant és assenyalar que donen suport als calendaris viscuts, en els quals les festes apareixen com a camps de vida social densa i d'experiències intenses.

El conreu de calendaris i almanacs ja va ser constant en l'antiguitat clàssica, per mitjà de poemes i altres gèneres literaris; posteriorment en l'Edat Mitjana es va mantenir i fins i tot es va incrementar amb formes de representació accessibles a la població il·lustrada mitjançant relleus en els claustres, il·luminacions en els manuscrits, etc., i, en l'Edat Moderna, va assolir una popularització considerable amb tirades d'exemplars impresos molt superiors a les de qualsevol altra obra, per a un públic de totes les capes socials i també en formes gràfiques igualment accessibles a tots, ja foren lletrats o analfabets. El contingut va quedar des del començament delimitat a un període que va atènyer la condició de cristallització del temps, l'any. Una unitat no sols diferenciada, sinó –millor encara– en certa manera completa, però susceptible de ser reproduïda indefinidament segons les mateixes pautes, i alhora susceptible de ser renovada. Un cicle que es compleix invariablement, però que, assolit el punt de compliment, torna a començar perquè s'insereix en una seqüència indefinida. Una ficció que acaba donant entitat a una successió contínua de temps, atès que es considera alhora una porció i un tot.

Com a artefacte cultural sembla tota una troballa. Un calendari festiu és tot un instrument cultural. Conté referències mitològiques, està carregat de referències històriques, és tot un tractat cosmològic, està modelat segons patrons naturals, proporciona múltiples imatges socials, fa perceptibles certs reflexos de l'estructura social, ofereix en sincronia o en seqüència distintes activitats econòmiques, estableix límits i continuïtats entre elles, és tot un

«EL CALENDARI HA ESTAT MÚLTIPLEMENT REELABORAT PER SOCIETATS NACIONALS O PER LES POBLACIONS LOCALS I, SOVINT, CARACTERITZAT AMB UNA CERTA SUBJECTIVITAT»

arxiu onomàstic i de les classificacions socials, acull les creences religioses –fins i tot diferencia les distintes fes–, personifica els valors morals, dóna trama a les biografies dels individus (i als cursos de vida de les entitats diferenciades), etc. El comentari analític de les funcions seria massa prolix, encara que la mera consideració d'aquestes ja és prou il·lustrativa de la potència i centralitat de tal instrument en les cultures urbanes i agrícoles europees i per extensió en moltes altres.

A pesar de tot, l'acurat naturalisme del calendari és per descomptat una ficció, o si es vol, un llenguatge, o més aviat, una ajustada trama de codis superposats i enllaçats, amb notables incongruències que, no obstant això, no l'espatllen ni el dissolen. Difícilment es pot sostenir un intent, lloable però ingenu, de comprensió que obeeasca només a la lògica numèrica d'unitats determinades naturalment. Més aviat hi discorre una multitud de lògiques (ordres) que segueixen diferents racionalitzacions i que sovint s'interfereixen, deixant irresolts els conflictes que simplement es difuminen transitòriament per a tornar a replantejar-se en alguna següent ocasió. Cap d'aquestes lògiques és només de raó teòrica, sinó de raó pràctica i de raó política... perquè el calendari és també un instrument polític.

En el seu procés de construcció aquest instrument cultural institucionalitzat va patir diversos processos, almenys un d'objectivació (amb diverses rectificacions racionalitzades en termes de càlculs astronòmics) i un altre de generalització (una composició romana amb pretensió de ser aplicada a tot arreu). El que aparentment indiquen

és un esforç constant per anar diluint les contrarietats. Això, però, no priva que, d'una banda, el calendari haja estat múltiplement reelaborat per societats nacionals o per les poblacions locals i, sovint, caracteritzat amb una certa subjectivitat, atribuint als períodes tot d'afectacions i personificacions. No sols als mesos, també als dies –fins i tot referits numèricament– i a les hores. Aquesta gamma de caracteritzacions permet parlar del calendari en termes dispers. Dates precises enfront de períodes indefinits, atribucions climàtiques extremes a determinats mesos segons l'hemisferi, extensions molt diferents de les estacions segons la latitud, etc. són algunes de les variacions més destacades. D'altra banda, a pesar dels dos processos esmentats, el calendari no està del tot perfeccionat. Sovint els poders polítics es plantegen reformes. El codi del temps es mostra així sempre parcialment inadequat.

■ CALENDARIS. DOS MODES

De les dues configuracions bàsiques del calendari en les societats occidentals (amb un substrat en la Roma clàssica i posteriorment amb les ordenacions i reordenacions medievals i renaixentistes), una es delinea com una sèrie de dies assenyalats –festius– que se succeeixen destacant-se d'entre una sèrie més aviat difusa de dies no assenyalats o comuns; l'altra com una sèrie limitada de períodes de temps que adopten la forma de cicles majors i menors subsumits els uns en els altres. La primera s'ofereix molt sovint en la documentació administrativa eclesiàstica, zelosa del compliment festiu (els calendaris romans, com un de l'any 354 amb els *fastos romans* però també amb les dates de les *depositio episcoporum* o *martyrum* o els més posteriors medievals seguint el mateix model com ho feien els mossàrabs); la segona es troba en l'abundant literatura clàssica i medieval que va cultivar la descripció de les estacions i el desglossament d'activitats amb les seues figures característiques en els menologies i en la profusa elaboració iconogràfica inserida en portades de temples i en claustres com també en la il·luminació de manuscrits. La primera sembla assumir una distinció qualitativa en el temps com si els dies marcats tingueren una justificació per ells mateixos i revela una determinació institucional a ressaltar-la. La segona sembla superposar-se a un cert ordre natural, els

© Mario Rabasco

En la societat rural tradicional, quan el calendari festiu estava estretament lligat al cicle de les estacions i als cultius, el mes de maig se celebrava com l'inici de la fertilitat al camp. En l'actualitat, les significacions de la festa són de tipus patrimonial i identitari. En la fotografia, creu de maig (València).

**«LA NOCIÓ DE CICLE NO ÉS UNÍVOCA.
REMET ALS CICLES SOLAR I LUNAR,
PERÒ TAMBÉ ALS DISTINTS CICLES
CLIMATOLÒGICS, ALS CICLES DE LA VIDA
VEGETAL I ANIMAL, AL DE LA VIDA HUMANA
I ALS ECONÒMICS I SOCIALS»**

cicles són conjunts ordenats que generen sentit per als subconjunts i les unitats que els componen. Tots dos, en definitiva, s'atenen al cicle major, el cicle anual.

En certa manera, ambdues configuracions ofereixen dos modes experiencials diferenciats del temps, en part complementaris i en part contraris. En la seua condició complementària, les festes com a dies assenyalats se situen en els intersticis dels cicles i en particular en els temps d'obertura i tancament. En la seua condició contrària, les festes es troben desajustades respecte a la successió de les activitats pautades en els cicles i representen un cert obstacle perquè aquestes es desenvolupen, de manera que de fet tendeixen a no guardar-se o a fer-ho forçadament. El supòsit de la celebració de dies marcats és el seu caràcter fix, ja siga naturalitzat o instituït. En el contrast, com ha mostrat Duvignaud en societats saharianes, les celebracions no tenen dates fixes sinó que semblen sobreviure en algun moment, sense que per això estiga en risc

© Mario Rabasco

El caràcter fix de les celebracions festives no implica que coincideixen sempre les dates: Pasqua de Resurrecció ha de caure en el diumenge següent a la primera lluna plena de la primavera boreal, entre el 22 de març i el 22 d'abril; per això les variacions en la celebració de la Setmana Santa. En la imatge, Crist del Salvador, de la Setmana Santa Mariner de València.

la seua execució. El caràcter fix es mostra llavors com una resistència cultural adoptada i no pròpiament inscrita en la naturalesa del temps. La doble configuració, per consegüent, revela un rerefons en la concepció del temps en què es ressalta ja la seua fluïdesa no tan indefinida sinó delimitada en períodes, o bé la seua consistència a partir de l'establiment de posicions fixes. Com ja va advertir Leach, la festa té un doble perfil: d'una banda defineix el període, el cycle (una setmana és el temps que va de diumenge a diumenge); per una altra simplement compleix el cycle (un diumenge és el dia que enllaça una setmana amb una altra). Model que es traslladaria als cycles majors i en concret a l'any, de manera que un any és el període que va d'un Nadal a un altre, o d'una Pasqua a una altra, o d'una festa major a una altra. Sobre la predominança d'un model perceptiu o l'altre no hi ha res predeterminat. De vegades els dies marcats es consideren inamovibles, i en altres es desplacen a conveniència, excepte algunes diades, no necessàriament les principals en termes d'intensitat de celebració, la qual cosa revela que el calendari té al mateix temps una certa flexibilitat i una certa consistència, totes dues de fonamentació cultural.

■ LA NOCIÓ DE CICLE

La noció de cycle no és, així doncs, unívoca. Remet d'una banda als cycles solar i lunar (percebuts), però remet tam-

bé als distints cycles climatològics i als cycles de la vida vegetal i animal. I al cycle de la vida humana. I als cycles d'activitats econòmiques i socials de les poblacions. Encara que s'entenguin relacionats entre si, ocupen nivells o dimensions diferents. I no tots ells transcorren sincronitzadament, encara que poden fer-ho en paral·lel o encara més en projecció d'uns sobre altres. Més rellevant que la qüestió de l'objectivació rigorosa dels cycles és aquesta translació de dimensions al mateix temps integradora i analògica. Els calendaris apareixen com a instruments culturals per a produir la translació d'aquestes dimensions. El paper de les festes en el calendari és en gran manera una reflexió, presumiblement pro-

gramada sobre la translació d'aquestes dimensions. Situat els rituals del cycle de la vida i del cycle econòmic i social en distints moments, l'any dona curs a la vida humana i alhora la reproduïx analògicament; els dies donen curs a la vida social i alhora permeten projectar-la-hi; les estacions canalitzen la vida econòmica i la vida social, però també donen forma analògica a la variació dels temperaments, etc.

Els cycles són, doncs, variats en amplitud i heterogenis en motivació. Però l'esquema sembla un recurs molt productiu, perquè fins i tot com a conjunt de dates assenyalades manté també la memòria d'esdeveniments i forma un cycle anual que fa tornar a reviuir-les, en els aniversaris. I encara més enllà de l'any, amb celebracions biennals, lustals, dècades, cinquantenaris, centenaris, mil·lennis. Com a codificació de la història el calendari no sols és ple de referències, sinó que manté activa la capacitat de continuar assenyalant dies que es convertesquen en el futur en referències al passat. Un procés incessant de projecció i de reflexió.

Mentre va desvelant les pautes d'ordre en la successió dels dies assenyalats, el calendari es configura com un palimpsest que amaga llenguatges ocults, que, ho siguen o no, en tot cas són múltiples. La raó septenària que divideix períodes de treball/descans no és un universal cultural i la generalització és induïda. En les societats tradicionals llauradores els períodes de treball/oci varien segons les tasques vinculades al cycle dels cultius o del bestiar. En les societats modernes, a més, i a pesar de les regulacions laborals, els períodes treball/oci admeten notables variacions en els sectors de serveis i també de determinades indústries i comerços i fins i tot

institucions. Quant a la conformació dels mesos les denominacions esteses revelen per incongruència el doble compte. Una part de març, l'altra de gener, setembre, octubre, novembre i desembre no són el que diuen, sinó que els números revelen el que eren abans de la reforma juliana. El lent però minuciós treball de cristianitzar el calendari deixa al descobert de totes maneres les coincidències en dies definits i algunes pautes. La metàfora biogràfica que adopta el cristianisme té la seua pròpia lògica, però també els seus determinants de superposició/substitució de festes anteriors. Però a més d'aquesta metàfora, la transformació del Corpus Christi en Corpus Mysticum enllaça les Pasqües de Resurrecció i de Pentecosta i se centra en l'equinocci de primavera. La metàfora biogràfica arrossega també la inserció dels sants en dies determinats, els *dies natalis*, els de la mort i entrada en la vida eterna.

■ CALENDARIS VISCUTS

Aquestes són algunes de les trames del calendari institucionalitzat. Es tracta de trames que suporten nombroses configuracions particulars, perquè les poblacions les prenen per compondre el seu propi ordre del temps. Són els calendaris viscuts, una successió de dies assenyalats –festes– que s'adeqüen a les formes de vida que han adoptat (i també que expressen les seues creences, la seua manera de veure el món, el seu ancoratge en el passat, i que dinamitzen la seua vida social).

Els calendaris viscuts estan integrats per un nombre limitat i variable de festes. En l'Espanya actual, i també en el passat, algunes poblacions celebren o celebraven més festes que altres, tret –per cert– destacat per elles mateixes o per les poblacions veïnes. La diferència està i estava fonamentalment en les celebracions de determinats sants (Sant Antoni, Sant Sebastià, Sant Blai, Santa Àgueda, etc.) o d'advocacions marianes (Candelera, Presentació, Nativitat, etc.). Però també entre les variacions hi ha el fet que celebracions universals com la Setmana Santa o el Nadal es visquen més intensament en unes que en altres. En les tendències actuals les diferències més marcades consisteixen en el nombre de dies que componen el període de «festes patronals». Molt escassament consisteixen en un sol dia, més aviat són tres o a vegades una setmana o quinze dies.

Les festes es distribueixen irregularment al llarg de l'any. En temps passats moltes poblacions llauradores tenien una festa gran a l'hivern i una altra a l'estiu, o bé una concentració de festes a l'estiu i començament de la tardor, pauta que en la majoria de les poblacions rurals actuals s'ha generalitzat, de manera que les festes majors es concentren en l'estiu. El procés d'ajust s'ha anat produint en la mesura que les migracions del camp

a la ciutat van afectar la demografia de les àrees rurals a Espanya, mentre que es mantenia la pràctica de tornar als pobles per passar-hi les festes. Aquelles situades en temps inoportuns van ser mogudes –no sense conflictes– als cap de setmana i al període de vacances a l'estiu.

Les festes que se celebren impliquen d'una manera general la població, però es distingeixen en intensitat i pràctiques realitzades, i en la importància o jerarquia que s'atribueix a unes respecte d'altres. Per a les poblacions locals la jerarquia entre les festes del calendari institucionalitzat no necessàriament es respecta de la mateixa manera. Més aviat el cim d'aquesta jerarquia s'atorga molt sovint a les festes majors, que poden ser celebracions al sant patró (per exemple, Sant Josep o Sant Bartomeu) o a alguna advocació mariana (Virgen del Roble, Mare de Déu de l'Estrella, Virgen de la Sierra, Mare de Déu de la Cabeça, etc.) d'escassa rellevància en el calendari institucionalitzat. Fins i tot entre festes d'aquest calendari tampoc es respecta necessària-

© Mario Rabasco

© Francesc Jarque

Les festes patronals constitueixen fites essencials dels calendaris viscuts i la seua morfologia pot ser molt variada. En la imatge, moros i cristians d'Ibi (Alacant), celebració nominalment dedicada a la Mare de Déu dels Desemparats.

«EN LES SOCIETATS TRADICIONALS ELS PERÍODES DE TREBALL I OCI VARIEN SEGONS LES TASQUES VINCULADES AL CICLE DELS CULTIUS O DEL BESTIAR. EN LES SOCIETATS MODERNES ELS PERÍODES DE TREBALL I OCI ADMETEN NOTABLES VARIACIONS»

La celebració de Corpus Christi se celebra seixanta dies després del Diumenge de Resurrecció; és a dir, el dijous que segueix al novè diumenge després de la primera lluna plena de primavera de l'hemisferi nord. Per a adaptar-se al calendari laboral, en molts llocs s'ha traslladat al diumenge. En la imatge, Corpus Christi de València.

ment el rang, per exemple, les celebracions del Corpus, que sovint superen les de Pasqua de Resurrecció o altres.

Les festes principals ordenen el cicle anual constituint dins d'aquest un període àlgid o clímax. De manera que la resta de festivitats s'entenen com a passos o etapes i en certa manera el cicle es tanca i s'obre amb les diades. Sovint les festes majors en distints moments de l'estiu tancaven i obrien els cicles de conreu: en terres cerealistes a començament o a mitjan estiu, mentre que les lligades a la verema, al final. En temps actuals les festes situades en període vacacional tanquen i obren els nous cicles de treball i escolars.

No sols la lògica econòmica, també la lògica social de les festes sovint s'imposa sobre les lògiques del calendari institucionalitzat. Com a temps de reunió i congregació aconseguen a vegades formar el tot social, altres convocaven sectors socials i en particular la joventut, però també els barons o les dones, els xiquets, o bé pastors, ramaders, agricultors, artesans, etc. En les societats actuals en festes majors es fan presents per mitjà d'associacions festives com ara penyes, co-

**«MOLTES POBLACIONS
LLAURADORES TENIEN
UNA FESTA GRAN A
L'HIVERN I UNA ALTRA A
L'ESTIU, PAUTA QUE EN LA
MAJORIA DE POBLACIONS
RURALS ACTUALS S'HA
GENERALITZAT, DE MANERA
QUE LES FESTES MAJORS ES
CONCENTREN EN L'ESTIU»**

lles, etc., mentre que en les festes d'arrelam tradicional és freqüent que siguen les institucions les que es facen presents i busquen plena visibilitat social.

De les festes institucionalitzades sovint s'apropien les poblacions, que solen atorgar-los denominacions particulars. Tal vegada van ser implantades institucionalment, però amb el temps van passar a ser propietat de les gentes en pobles i ciutats, i sovint de la societat civil organitzada en associacions. Les denominacions segueixen patrons «populars» i a vegades destaquen una determinada pràctica festiva (La Pinochada, El Víctor, l'Encamisada, el Misteri, Les fogueres...), o personatges (Jarramplas, Cascamorras, Taraballo, els diables, moros i cristians...), altres marquen una pràctica en relació amb el titular religiós (El Santo Voto, romeria a la Fuensanta, baixada de la Virgen de los Reyes), altres encara reformulen en titular (Santantonada, La Pelegrina, La Santina, O Corpiño, Fiestasantos, etc.). Encara que les denominacions no fan més que posar en evidència les apropiacions de la celebració mateixa, no sols amb litúrgies pròpies, sinó atorgant importància i transcendència a accions i pràctiques no formals, profanes o secundàries segons el cànon institucionalitzat i convertint-les en experiència intensa.

Igual com els calendaris institucionalitzats, els calendaris viscuts refermen un concepció bàsica sobre la diferenciació qualitativa dels temps. Un dia o més aviat un limitat període de temps amb un plus d'entitat que introdueix en la seqüència contínua un tomb, una reflexió, un cicle, o que ha estat introduït per mantenir els esquemes de cicles. Però sobretot es tracta d'una concepció del temps que incorpora les poblacions com a trama d'experiències i de desenvolupament de la vida social.

És part fonamental del temps viscut que porten en les seues ments i en els seus cossos. ☉

BIBLIOGRAFIA

- CASTIÑEIRAS, M. A., 1996. *El calendario medieval hispano. Textos e imágenes (siglos X-XIV)*. Junta de Castilla y León. Valladolid.
- DUVIGNAUD., J., 1979. *El sacrificio inútil*. Fondo de Cultura Económica. Mèxic.
- GARRIDO ARANDA, A. (comp.), 2005. *El mundo festivo en España y América*. Universidad de Córdoba. Còrdova.
- LEACH, E., 1972. *Replanteamiento de la Antropología*. Seix Barral. Barcelona.
- VELASCO, H. M., 2004. «Fiestas del pasado, fiestas para el futuro». In MARTÍNEZ-BURGOS, P. y A. RODRÍGUEZ (eds.). *La fiesta en el mundo hispánico*. Universidad de Castilla-La Mancha. Conca.

Honorio M. Velasco. Catedràtic d'Antropologia Social. Universitat Nacional a Distància (UNED), Madrid.